

מאַקס וויינרײַך אין אַמעריקע: אַ ייוואָ-קאָנפֿערענץ

דאַנאַדי אַסאָסיאַט (ניו-יאָרק)

ריי געלערנטע און כלל־טוער האָבן אין יאָר 1925 פֿאַרלייגט דעם יסוד פֿון דעם דאָזיקן אינסטיטוט, איז מאַקס וויינרײַך געווען דער מענטש, וואָס איז געשטאַנען ביים רודער פֿון דער נײַער, איצט שוין לאַנג לעגענדאַרע, אַקאַ-דעמישער אינסטיטוציע. ער האָט מיט איר אָנגעפֿירט סײַ אין ווילנע און סײַ אין ניו-יאָרק, ווען די מלחמה האָט אים פֿאַרוואָרפֿן אויף דער אַנדערער זײַט פֿונעם אַטלאַנטישן אַקעאַן.

דעם 4טן דעצעמבער, האָט דער ייוואָ דורכגעפֿירט אַן איינטאָגיקע קאָנפֿערענץ, געווידמעט די אַמעריקאַנער יאָרן אין מאַקס וויינרײַכס לעבן. די פֿאַרשער האָבן אין זײַערע רעפֿע-ראַטן באַרירט פֿאַרשיידענע טעמעס: וויינרײַכס באַמײַונגען זיך צוצופאַסן צום לעבן אין אַמעריקע, זײַן פֿילזײטיקע פעדאַגאָגישע טעטיקייט, זײַן אַרבעט איבער דער געשיכטע פֿון ייִדיש, זײַן חורבן-פֿאַרשונג, און זײַן אָנפֿירונג מיט דער טעטיקייט פֿון ייוואָ. אין דער אַרבעט פֿון דער קאָנפֿערענץ האָט זיך באַטייליקט גבֿריאל וויינרײַך, מאַקס וויינרײַכס ינגערער זון, וואָס איז אַ פענסיאָנירטער פּראָפֿעסאָר פֿון פֿיזיק אין מישיגאַן-אוניווערסיטעט. מיט אַ פֿולער פּראָגראַם פֿון דער קאָנפֿערענץ קען מען זיך באַקענען אויפֿן וועבזײַטל <http://www.yivoinstitute.org/index.php?tid=181&aid=873>.

סיאזי שוין ניט איין מאָל געזאָגט געוואָרן, אַז ייִדיש האָט ניט קיין פנים, אָדער פינקטלעכער - עס האָט ניט קיין (סוף אויף זײַט 6)

פֿאַר אַט די יאָרן האָבן זיך געביטן עטלעכע דורות אין דער ייִדישער אַקאַ-דעמישער וועלט. אָבער קיינער האָט זיך אַפֿילו ניט דערנענטערט צום ניוואָ פֿון מאַקס וויינרײַך, כאָטש אייניקע זאַבן זײַנען, בליספֿק, פֿאַרעלטערט געוואָרן אין זײַנע פֿילצאָליקע אַרבעטן.

אַ חוץ די צענדליקער ביכער און הונדערטער אַרטיקלען, האָט וויינרײַך איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ גאַנצע אינ-סטיטוציע - איך מײַן, פֿאַרשטייט זיך, דעם ייוואָ-אינסטיטוט. הגם אַ גאַנצע

דעם שטענדיקן לייענער פֿון „וויי-טער“ דאַרף מען ניט דערקלערן ווער עס איז געווען מאַקס וויינרײַך. און דאָך - פֿון צײַט צו צײַט קומען צו נײַע לייענער, אַזוי אַז עס וועט ניט שאַטן צו דערמאָנען זיי, אַז די רייד גייט וועגן אַ מענטשן, לגבי וועלכן עס קלינגען ניט צו הויך אַזעלכע באַמבאַסטישע ווערטער ווי: „געניאַלער“ און „לעגענדאַרער“. דעם 29סטן יאַנואַר 2012 וועט ווערן 43 יאָר זײַט פטירה.

ביי דער ייוואָ-קאָנפֿערענץ - „מאַקס וויינרײַך אין אַמעריקע“ - איז זיך צונויפֿגעקומען די משפּחה פֿון מאַקס וויינרײַך. פֿון פֿאַרנט זיצט זײַן זון, גבֿריאל וויינרײַך.

די מעלבֿורנער „קדימה“

דער געזעלשאַפֿט אַ שיין ביסל געלט. עס האָט געדויערט ניט לאַנג ביז דעם טאָג, ווען דער נייטיקער עולם האָט זיך צונויפֿגעקליבן. אַזוי האָט זיך דעם 26סטן דעצעמבער 1911 געשאַפֿן די „קדימה“-ביבליאָטעק. דעם נאָמען האָט פֿאַרגעלייגט דער בעל־צדקה - ראַכלין. עפעס האָט אים, אַ פנים, געצויגן צו פֿראַגרעס.

עס זעט אויס, אַז קיין שטאַרקע אינסטיטוציע איז די ביבליאָטעק ביים אָנהייב ניט געווען. די ייִדיש־רעדנדיקע באַפֿעלקערונג איז געווען גאַנץ קליין, אידעאָלאָגיש און סאָציאַל איז זי געווען צעריסן אויף עטלעכע גרופֿירונגען. די ערשטע וועלט־מלחמה האָט כמעט אַפֿגעשטעלט די אימיגראַציע. אַזוי אַז

די ביבליאָטעק האָט קוים געזשיפעט. אַקטיוויטעטן פֿלעגט מען דורכפֿירן זונטיק, ווען דער לייען־זאַל איז גע־ווען אָפֿן. אַ וויכטיקע ראָלע אין דער טעטיקייט האָט געשפּילט די דראַמאַטישע טרופֿע, וואָס האָט אויך גע־טראָגן דעם זעלבן נאָמען - „קדימה“.

דער מצבֿ האָט זיך היפש געביטן, ווען קיין מעלבֿורן זינגען געקומען פּליטים פֿון אייראָפּע. זיי האָבן זיך געראַ־טעוועט פֿון דעם חורבן. צווישן די נײַ־אַנגעקומענע ייִדן זינגען

געווען אַקטיווע בונדיסטן. אין די 1960ער יאָרן האָט מעלבֿורן געהאַט אַריבער 30 טויזנט ייִדן, 60 פּראָצענט פֿון זיי זינגען געווען ייִדיש־רעדער. כמעט אַ דריטל פֿון די ייִדיש־רעדער האָבן גענוצט ייִדיש אין זייער טאַג־טעגלעכען משפּחה־לעבן. אַזאַ דעמאָגראַפֿיע, דערצו נאָך מיט אַ שטאַרקן אידעאָלאָגישן - בונדיסטישן - אַנשפּאַר, האָט געשאַפֿן אַן אידעאָלע סבֿיבֿה פֿאַר דער מערכה פֿון ייִדיש אין מעלבֿורן. אין אַ יאָרהונדערט אַרום נאָך איר גרינדונג, בלייבט די „קדימה“ אַן אַקטיווע קולטור־אינסטיטוציע אין דער שטאָט.

נויט און רעפּרעסיעס האָבן זיי געטריבן איבער דער גאַרער וועלט. צווישן די ייִדן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין מעלבֿורן, זינגען געווען אויך אַקטיווע יונגע לייט. זיי האָבן זיך אַרומגעטראָגן מיט אַן אידעע - צו שאַפֿן אַ ביבֿ־ליאָטעק. אַזעלכע ביבליאָטעקן, אָפֿט מאַל אומלעגאַלע, זינגען צו יענער צייט געווען אין אַ סך שטעטלעך פֿון דעם תּחום־המושׁבֿ. אין אויסטראַליע האָט

עס קען זיך זייער גרינג שאַפֿן אַן אַנדרוק, אַז ייִדיש האָט ניט קיין לייטישן עקויוואַלענט פֿאַרן ענגלישן וואָרט forward. מיט וואָס האָט זיך פֿאַרזינדיקט דאָס וואָרט „פֿאַרויס“? אַ וואָרט, דאָכט זיך, ווי אַלע ייִדישע ווערטער. אָבער אין יאָר 1897, ווען מע האָט געשאַפֿן די צייטונג „פֿאַרווערטס“, האָט מען פֿאַר איר נאָמען אויסגעקליבן דווקא דאָס וואָרט, וואָס איז געווען, אין

תּוך אַרײַן, גענומען דירעקט פֿון דייַטש. אָבער די ייִדישע סאָציאַליסטן האָבן געוואַלט אונטערשטרײַכן, אַז זיי האָבן געהאַט אַ יניקה פֿון דער דייַטשישער סאָציאַל־דעמאָ־קראַטיע און פֿון זייער צײַ־טונג מיט דעם זעלבן נאָמען, „פֿאַרווערטס“. און אַזוי איז שוין פֿאַרבליבן ביזן הייַנטיקן טאָג.

אַ סבֿראַ, אַז דאָס וואָרט „פֿאַרויס“ האָט ניט געקלונגען שיין גענוג אויך אין די אויערן פֿון די מענטשן, וועלכע האָבן מיט אַ יאָרהונדערט צוריק

דער „קדימה“-באַל, 1936

מען, פֿאַרשטייט זיך, ניט געדאַרפֿט זיך באַהאַלטן פֿון דער פּאָליציי. אָבער געלט פֿאַר אַזאַ אונטערנעמונג האָט מען פֿון דעסטוועגן געדאַרפֿט ערגעץ קריגן. זינגען דרייַ אַקטיוויסטן געקומען צו אַ היגן פֿאַרמעגלעכן ייִד, וואָס האָט געהייסן יהושע ראַכלין. יענער האָט זייער פֿאַרלייג תּחילת ניט אויפֿגענומען ווי אַן ערנסטע זאַך. אָבער ראַכלין האָט פֿאַרגעלייגט אַזאַ פּלאַן: טאַמער די אַק־טיוויסטן גיט זיך אַפֿן צו געפֿינען, לכּל־הפּחות, 15 בעלנים צו ווערן באַצאַלטע מיטגלידער פֿון אַ ייִדישער ביבליאָטעק־געזעלשאַפֿט, וועט ער אַרײַנלייגן אין

פֿאַרלייגט דעם ייִדישן אינסטיטוציאָנעלן יסוד אין מעלבֿורן, אויסטראַליע. זיי איז מער געווען צום האַרצן דאָס העבֿ־רעישע וואָרט „קדימה“, וואָס מיינט טאַקע „פֿאַרויס“ און ווערט ביזן הייַנ־טיקן טאָג ברייט גענוצט אין פּאָלי־טישן וואַקאַבולאַר. קיין חידוש ניט, אַז דאָס וואָרט איז אויסגעקליבן געוואָרן ביים שאַפֿן אַן אומפּאַרטייִשע ייִדישע ביבליאָטעק אין מעלבֿורן. מע דערציילט די מעשה אַן ערך אַזוי: אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט האָבן אין מעלבֿורן געווינט ניט מער פֿון אַ פֿאַר טויזנט מיזרח־אייראָפּעיִשע ייִדן. די

„פאָרווערטס“ - ייִחום

„דער טונקעלער“

Forward Association

וועכנטלעכן זשורנאַל „דער קיבעצער“. אין אַ יאָר אַרום האָט זיך באַוווּזן אַן אַנדער זשורנאַל, „דער קונדס“, אויך געגרינדעט דורך אים. דאָס ערשטע בוך, וואָס טונקעל האָט אונטערגעשריבן מיטן פּסעוודאָנים „דער טונקעלער“, האָט זיך באַוווּזן אין 1910. בסך־הכל זינען אַרויס אַריבער דרייסיק ביכער זינע.

אין די יאָרן 1910-1941 האָט „דער טונקעלער“ געוווּנט אין אייראָפּע, דער עיקר, אין וואַרשע, געאַרבעט דאָרטן אין דער ייִדישער פּרעסע, בפרט אין דער צייטונג „מאַמענט“. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער פּאַרלאָזט וואַרשע, געוווּנט אין זיין היימטשאַט, באַב־רויסק, און שפּעטער אין קיעוו. דערנאָך האָט ער זיך אומגעקערט קיין וואַרשע. ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די צווייטע וועלט־מלחמה, איז ער אַוועק־געפּאַרן קיין בעלגיע, און שוין פֿון דאָרטן

אונטער אַזאַ פּסעוודאָנים האָט גע־שריבן יוסף טונקעל (1881-1949), אַ הומאַריסט, וואָס איז געווען גוט באַקאַנט פֿון ביידע זייטן פֿונעם אַנטלאַנטישן אַקעאַן. טונקעל איז געבוירן געוואָרן אין דער ווייסרוסישער שטאָט באַברויסק, וועלכע ער האָט פּאַרלאָזט צו 16 יאָר. אים האָט געצויגן צו קונסט, מאַלער־י, און ער האָט געפרוּווט צו רעאַליזירן זינע פּלענער אין ווילנע און שפּעטער אין אַדעס. אָבער צוליב זיין קורצער ראיה האָט ער געמוזט זוכן אַנדערע דרכים.

אין יאָר 1901 האָבן זיך אין דער קראַקער צייטונג „דער יוד“ באַוווּזן זינע לידער און דערציילונגען, און פֿון דעמאָלט אַן איז ער פּאַרבונדן געוואָרן מיט ייִדישער ליטעראַטור און זשורנאַליסטיק. זינט 1906 האָט טונקעל גע־וווּנט אין אַמעריקע, וווּ ער האָט אין 1908 געשאַפֿן דעם הומאַריסטישן

זיך דערקליבן קיין אַמעריקע, וווּ ער איז געוואָרן אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין „פּאַרווערטס“. די הומאַרעסקעס פֿון „דעם טונקעלן“ זינען געווען זייער פּאָפּולער ביי די לייענער. דאָ ברענגען מיר אַ געקירצטן נוסח פֿון איינער פֿון זינע הומאַריסטישע דערציילונגען.

נודניקעס

דער טונקעלער

הייט לייטט און לייטט און האָט ניט דערצו קיין שום תּרופּה. שווער, זייער שווער איז דער קאַמף קעגן די נודניקעס.

ערשטנס, ווי אַזוי דערקענט מען זיי? וווּ זינען די סימנים זייערע, אַז מע זאָל זיי דערקענען?

עס זינען דאָ פּאַרשיידענע סימנים און אַנווייזונגען, ווי אונטערצושיידן אַ משוגענעם הונט פֿון אַ קלאָרן, שלעכטע מילך פֿון גוטער, אַ פּריש איי פֿון ניט קיין פּרישן, אַ דאָקטער פֿון אַ פּעלדשער, אַ מיידל פֿון אַ ווייבל, אַ דאָקטער פֿון מעדיצין פֿון אַן אַדוואָקאַט־פּילאָסאָף, בריליאַנטן פֿון גלעזלעך, און אַזוי ווייטער. וווּ זינען אָבער די סימנים, לויט וועלכע מע זאָל קענען אונטערשיידן פֿון (סוף אויף זייט 7)

ווייטיק, געסט, הינעראויגן און אַנדערע אַנשיקענישן, וואָס זינען אַנגעשיקט געוואָרן אויף דעם זינדיקן מענטשן צו פּיניקן אים אויף דער וועלט.

אָבער קיינער, קיינער האָט ניט געפרוּווט עפעס אַ טראַכט טאָן וועגן אַ מיטל קעגן איינער פֿון די גרעסטע אַנשיקענישן - די נודניקעס.

און וואָלט באמת עמעצער געפֿונען עפעס אַ מיטל קעגן נודניקעס, וואָלט יענער אפּשר געהאַט דעם גרעסטן פּאַרדינסט פֿאַר דער מענטשהייט, נאָך אפּשר מער, איידער די דערפֿינדער פֿון כלאַראַפּאַרם, ראַדיאָ, שטויב־זויגער, רענטגען און דאָס גלייכן.

משמעות, אַז די צרה פֿון נודניקעס איז אַן אומפּאַרמיינדלעכע צרה, איינע פֿון יענע נאַטור־מכות, וואָס די מענטש־

קעגן אַלע קרענק און אומגליקן אויף דער וועלט ווערן געזוכט מיטלען און עצות. דאָקטוירים שרייבן אַרטיקלען, דערפֿינדער מאַכן דערפֿינדונגען, חכמים גיבן עצות - אַלץ ווי אַזוי פּטור צו ווערן, צו באַקעמפֿן די און די קרענק, די און די אַנשיקעניש, אויסצוהיטן זיך פֿון דער און דער צרה.

עס ווערן געשריבן בראַשורן, מע־טאָרן, האַנטביכער, ווי אַזוי זיך אויס־צוהיטן פֿון שרפּות, פֿון קאַטערס, פֿון מאַסקיטן, פֿון וואַנצן, פֿון היישעריקן, עפּידעמיעס, זונשלאַגן, בייזע הינט, מיז, פּאַרפֿלייזונגען, ים־קראַנקהייט, ציינ־

פאר קליין און גרויס

וויסא מצויות פון מצלץ אימארדערצוילט פון באריס סאנדלער

א מעשה פון א גארדענער פֿעדער

אז דאָס איז אַ גאָלדענע פֿעדער פֿון עפעס אַ גאָלדענעם פֿויגל. אַוודאי, האָט עס דער נאַר געוואָלט באַלד אויפֿהייבן. הערט ער ווי דאָס פֿערדעלע זאָגט צו אים: „הייב ניט אויף די פֿעדער, איך הייס ניט! אויב דו הייבט זי אויף, וועסטו האָבן צרות!“ זאָגט דער נאַר: „נאַר אַ פֿולער נאַר קאָן פֿאַלגן אַזאַ עצה!“ - און ער האָט אויפֿגעהויבן די גאָלדענע פֿעדער.

נו, זינען זיי שוין געפֿאַרן ווייטער, אין וואַלד אַרנין. וואָס טיפֿער זיי זינען געפֿאַרן אין וואַלד, אַלץ מער איז געוואָרן פֿינצטער. וואָס שטאַרקער איז געוואָרן דאָס פֿינצטערניש, אַלץ העלער האָט אָנגעהויבן לזכטן די פֿעדער. דער נאַר קוועלט און פֿרייט זיך - ליכטיק, ווי ביי טאָג. דאָס פֿערדעלע זאָגט אָבער צו אים: „פֿריי זיך, פֿריי זיך, וועסט נאָך האָבן צרות!“ און דאָ האָבן זיי דערזען אין וואַלד אַ שטיבעלע. זאָגט דער נאַר צום פֿערדעלע: „שטעל זיך אָפּ, מיר וועלן דאָ פֿאַרפֿאַרן נעכטיקן.“ זאָגט דאָס פֿערדעלע: „ניין, איך הייס ניט!“ האָט דער נאַר זיך ווידער אָנגערופֿן: „נאַר אַ פֿולער נאַר קאָן פֿאַלגן אַזאַ עצה!“ - און זיי זינען פֿאַרפֿאַרן צום שטיבעלע.

ער גייט אַרנין אין דעם שטיבעלע און זעט, עס זיצן דריי מיידלעך און קנאַקן קערלעך. פֿרעגט ער ביי זיי, צי מע קאָן דאָ בלייבן נעכטיקן. זאָגן זיי: „מיר ווייסן ניט. מיר האָבן דאָ אַן אַלטע באָבע. זי הייסט באָבע האַ, און זי איז אַ מכשפֿה. באַלד וועט זי קומען, וועט איר ביי איר פֿרעגן.“ נעמט דער נאַר און ווייזט זיי די גאָלדענע פֿעדער, האָט עס פֿאַרלויכטן דאָס גאַנצע שטיבעלע. דערזען אַזאַ שיינקייט, זינען די דריי

אַ מאָל האָט געלעבט אין בעלץ אַ ריכער באַלעבאָס. האָט ער געהאַט צוועלף זין, עלף קלוגע און איינער - אַ נאַר. דער באַלעבאָס האָט אויך געהאַט אַ שקאַפע מיט צוועלף פֿערדעלעך - עלף שיינע און איין פֿערדעלע אַ פֿאַרזעעניש.

נו, ס'איז געקומען די צייט האָט דער טאַטע אויסגעשטעלט די פֿערדעלעך פֿאַר די זין, ווי אויף אַ פֿאַראַד און געזאָגט: „זאָל יעדער זיך אויסקלייבן זיין פֿערדעלע!“ האָבן די עלף קלוגע זין יעדער גענומען פֿאַר זיך אַ שוין פֿערדעלע, און דאָס מיאוסע איז געבליבן פֿאַרן נאַר.

שטייט דער נאַר און וויינט, רופֿט זיך אָן דאָס פֿערדעלע צו אים: „אַז דו וועסט ניט וויינען און מיך פֿאַלגן, וועל איך דיר זאָגן, ווי אַזוי איך קען ווערן שוין, און דו - קלוג!“ זאָגט דער נאַר: „גוט, כּוועל דיך פֿאַלגן!“ - „אויב אַזוי, נעם און וואַש מיך אויס און קעם מיך אויס, וועל איך ווערן שענער פֿון אַלעמען.“ האָט דער נאַר אַזוי געטאָן, ווי דאָס פֿערדעלע האָט אים געהייסן, איז עס געוואָרן שוין, ווי די שענסטע קראַסאָוויצע אין שטעטל.

„איצטער, - זאָגט דאָס פֿערדעלע, - שפּאַן מיך אַנין וועלן מיר פֿאַרן זיך אַ ביסל דורכשפּאַצירן.“ האָט ער עס אנגעשפּאַנט און זיי זינען אַוועק געפֿאַרן. וויפֿל זיי זינען אַזוי געפֿאַרן איז איצט ניט קלאָר, אָבער ניט ווייט פֿון אַ וואַלד האָבן זיי אויפֿן וועג דערזען ווי עפעס בלישטשעט. זאָגט דער נאַר צום פֿערדעלע: „שטעל זיך אָפּ, וועל איך אַראַפּקריכן זען, וואָס איז עס אַזוינס.“ האָט זיך דאָס פֿערדעלע אָפּגעשטעלט, דער נאַר איז אַראַפּגעקראַכן און דערזען,

מיידלעך פֿאַרציטערט געוואָרן. זאָגן זיי צו אים: „די פֿעדער איז טאַקע זייער שוין, אָבער נאַר די באָבע האָ קאָן דיך לאָזן דאָ נעכטיקן.“

איז טאַקע גאָר אין גיבן געקומען די באָבע האַ מיט אַ טופּערני פֿון איר אַניזערנעם פֿיסל. זאָגן די מיידלעך צו איר: „זיי וויל דאָ נעכטיקן.“ דערזען די גאָלדענע פֿעדער, האָט די באָבע האַ געזאָגט: „יאַ, איר קאָנט דאָ נעכטיקן, אָבער איך וויל, אַז איר זאָלט זיך לייגן שלאָפֿן אויף דער ערד, מיט דעם קאַפּ צו דער שוועל.“ זאָגט דער נאַר: „זאָל זיין מיטן קאַפּ צו דער שוועל, אָבי איבערנעכטיקן.“ און די באָבע האַ אַליין איז נעלם געוואָרן, גיך אַוועקגעלאָפֿן אין וואַלד.

נו, האָבן זיי זיך אַלע געלייגט שלאָפֿן: די דריי מיידלעך אויף זייערע ערטער און דער נאַר מיטן פֿערדעלע אויף דער ערד, מיט די קעפּ צו דער שוועל. אין אַ וויילע אַרום הערט דער נאַר ווי זיין פֿערדעלע רוימט אים אַנין אין אויער: „אַני, שלעכט. מיר זינען דאָ פֿאַרפֿאַלענע! כּוהאַב דיר געזאָגט ניט אויפֿהייבן די גאָלדענע פֿעדער און ניט אַרנינגיין אין דעם שטיבל, איצט וועלן מיר האָבן צרות!“ - „וואָס זשע זאָלן מיר איצט טאָן?“ - פֿרעגט דער נאַר. ענטפֿערט דאָס פֿערדעלע: „כּוועל דיר געבן אַן עצה: נעם און טראָג אַריבער די דריי מיידלעך אויף אונדזער זייט, מיט די קעפּ צו דער שוועל, און מיר וועלן זיך לייגן אויף זייערע ערטער.“ האָט ער געפֿאַלגט דאָס פֿערדעלע: געלייגט די מיידלעך מיטן קאַפּ צו דער שוועל, און אַליין זיך געלייגט מיטן פֿערדעלע אויפֿן אַרט פֿון די מיידלעך. ליגן זיי אַזוי, אָבער אַנישלאָפֿן קאָנען זיי שוין ניט. פּלוצעם אין מיטן דער נאַכט פֿליט דורכן קוימען אַרנין די באָבע האַ. זי לויפֿט צו צו דער שוועל און גיט מיטן אַניזערנעם פֿיסל אַזאַ שמיץ, אַז די קעפּ פֿון די דריי מיידלעך האָבן זיך צעשפּאַלטן, ווי רינע קאַווענעס. אַליין איז די באָבע האַ ווידער אַוועקגעלאָפֿן (המשך אויף זייט 5)

אַ מעשה פֿון אַ גאַלדענער פֿעדער

(המשך פֿון זייט 4)

אין וואַלד. אַז דאָס פֿערדעלע האָט דאָס דערזען, זאָגט עס צום נאַר: „נעם אויף גי, שפּאַן מיך אַזאַן און לאָמיר אַנטלויפֿן! טרייב מיך ווי דו קאָנסט, טאַמער ניט, זינען מיר פֿאַרפֿאַלענע! יאָ, פֿאַרגעס דאָ ניט די גאַלדענע פֿעדער!“

אין דער פֿרי איז געקומען צו לויפֿן די באַבע האָ פֿון וואַלד. זי גיט אַ קוק, וואָס זי האָט דאָ ביי נאַכט אָפּגעטאַן, איז געווען אַ קלאַג צו איר, „אוי וויי, - האָט זי געשרייען, - די אייגענע אייניקלעך צעשפּאַלטן די קעפּ! און יענע מיט דער גאַלדענער פֿעדער זינען זיך אַנטלאָפֿן, אוי וויי!“ און זי האָט זיך געלאָזט זיי אַניאַגן. דער נאַר אויפֿן פֿערדעלע רייטנדיק, לויפֿן מיט אַלע כּוחות. און אַזוי ווי זיי לויפֿן, דערהערן זיי אַ טופּעריי פֿון דעם אַנזערנעם פֿיסל. דער נאַר ציטערט שוין פֿאַר שרעק, און דאָס פֿערדעלע זאָגט

אים: „ציטער ניט, בעסער וואָלסטו מיך פֿריער געפֿאַלגט.“ פֿון דעסטוועגן, גיט עס אים אַזאַ עצה: „נעם אַ קריגעלע וואָסער און טו עס אַ גיס אויס איבערן קאַפּ, וועט ווערן אַ גרויסער טיץ.“ דער נאַר כאַפּט אַרויס פֿונעם בוזעם אַ קריגעלע מיט וואָסער און איז שוין גרייט פֿאַלגן זיין פֿערדעלע, אָבער דאָס פֿערדעלע שטעלט אים אָפּ: „פֿאַרגעס ניט צו זאַגן: גיס זיך וואָסער פֿון קריגעלע גלייך זאַל דאָ ווערן אַ גרויסער טיץ...“

ווי נאַר דער נאַר האָט אַרויסגעבראַכט דאָס לעצטע וואָרט, האָט היינטער זיי זיך צעגאַסן אַ גרויסער טיץ, און אַז די באַבע האָ איז צוגעקומען צו דעם טיץ, איז זי געבליבן שטיין. לאַנג ניט געטראַכט, האָט זי זיך גיך אומגעקערט אַהיים, געכאַפּט אַן עמער מיט אַ קוואַרט און איז געלאָפֿן צוריק צום טיץ. איינס-צוויי, האָט זי אויס-

געשעפט די וואָסער פֿונעם טיץ און זיך ווייטער געלאָזט נאַכיאַגן דעם נאַר מיט זיין פֿערדעלע. זי יאָגט זיך, און דער נאַר אויפֿן פֿערדעלע רייטנדיק, לויפֿן מיט אַלע כּוחות. און אַזוי ווי זיי לויפֿן, דערהערן זיי אַ טופּעריי פֿון דעם אַנזערנעם פֿיסל. דער נאַר ציטערט שוין ווידער, נאָך שטאַרקער ווי פֿריער: „זי יאָגט, זי יאָגט!“ - „הער מיך אויס מיט קאַפּ, - רופֿט זיך אַן דאָס פֿערדעלע, - נעם, רייס אַרויס אַ הויפֿן ריטלעך און טו אַ וואָרף איבערן קאַפּ, וועט ווערן אַ געדיכטער וואַלד, וועט זי ניט קענען אַדורך.“ האָט דער נאַר טאַקע אַרויסגעריסן אַ הויפֿן ריטלעך, אָבער איידער עס וואָרפֿן איבערן קאַפּ האָט ער געפֿרעגט ביים פֿערדעלע: „וואָס דאַרף איך איצט זאַגן?“ - „דו ווערסט שוין קלייגער, - האָט געענטפֿערט דאָס פֿערדעלע און צוגעגעבן:

שטעלט זיך ריטלעך אויס דאָ באַלד, זאַל געדיכטער זיין דער וואַלד...“

ווי נאַר דער נאַר האָט אַרויסגעבראַכט דאָס לעצטע וואָרט פֿון דער ברכה, איז היינטער זיי אויסגעוואַקסן אַ געדיכטער וואַלד. האָט די באַבע האָ ניט געקאַנט אים אַדורכגיין. לאַנג ניט געטראַכט, האָט זי זיך גיך אומגעקערט אַהיים, געכאַפּט אַ האַק און איז געלאָפֿן צוריק צום וואַלד. איינס-צוויי, זי האַקט די ביימער עס פֿלײען שפּענער. זיך דורכגעהאַקט אַ וועג, האָט זי זיך ווייטער געלאָזט לויפֿן נאָכן נאַר און דעם פֿערדעלע. אָט, אָט יאָגט זי זי שוין אַן. שרייט דער נאַר צום פֿערדעלע: „ראַטעווע! ראַטעווע! וואָס זאָלן מיר טאָן, מיר זינען פֿאַרפֿאַלענע!“ זאָגט דאָס פֿערדעלע צו אים: „שאַ, שרעק זיך ניט! כּװעל דיר געבן נאָך אַן עצה: נעם אַ הויפֿן זאַמד און טו אַ שיט איבערן קאַפּ, וועט ווערן אַ הויכער באַרג, וועט די אַלטע מכשפֿה שוין ניט קענען אַריבער.“ געכאַפּט אַ הויפֿן זאַמה, האָט דער נאַר שוין אַליין געזאָגט די ברכה:

שיטן זאַמד בין איך ניט קאַרג,

זאַל דאָ וואַקסן הויך דער באַרג...“

(המשך אויף זייט 7)

מאקס ווינרייך אין אמעריקע: אַ יוואָקאָנפֿערענץ

(סוף פֿון ערשטער זייט)

פנימעה. מיט אנדערע ווערטער: מיר האָבן כמעט ניט קיין ביאָגראַפֿיעס. וווּ קען מען איבערלייענען אַ בוך וועגן, אַ שטייגער, שלום-עליכמען צי מאַקס ווינרייכ? אין אייניקע פֿאַלן זענען ביאָגראַפֿישע ביכער יאָ פֿאַראַן אויף ייִדיש, אָבער זיי זענען אָדער פֿאַר-עלטערט געוואָרן אָדער זענען איבער-געזעטיקט מיט אידעאָלאָגיע. ווינרייך, אָבער, האָט ניט אַפֿילו אַזעלכע ביאָגראַפֿיעס. בלייבט ער ממילא אַ רע-טעניש, צי סתם אַ נאָמען אויף דער הילע פֿון זען מאָנומענטאַלער געשיכטע פֿון דער ייִדישער שפּראַך.

אָבער ס'איז קלאַר אַפֿילו אָן פרטימ-דיקע ביאָגראַפֿיעס, אַז מאַקס ווינרייך איז געווען אַן אויסערגעוויינטלעך אינ-טערעסאַנטער מענטש; אַ מענטש מיט אַ שליחות, וואָס ער האָט פֿאַר זיך אַליין באַשטימט. און אַ שליחות איז עס געווען מיט אַ פֿאַרנעם. עס האָט זיך ניט באַגרענעצט נאָר מיט לינגוויסטיק צי אנדערע מינים וויסנשאַפֿט. מיר ווייסן, און בעת דער קאָנפֿערענץ האָט מען וועגן דעם גערעדט, אַז ער האָט אַ סך ברייטער געזען די ראַלע פֿון דער אַקאַדעמישער אַרבעט. פֿאַר אים איז עס געווען אויך אַ - און, אין אַ געוויסן זין,

דער - מיטל צו מאָדערניזירן און, בכלל, טראַנספֿאַרמירן דאָס ייִדישע פֿאַלק. ווי אַ סך אנדערע ייִדישע טוער פֿון אַזאַ קאָליבער, האָט ווינרייך געטראָגן אין זען גענעטישן קאָד עפעס פֿון רבי עקיבֿא. ער האָט געגלייבט, אַז זען קרייז פֿון יוואָק-אַקטיוויסטן היט אָפּ דעם קערן פֿון דער אַשכּנזישער קולטור. און ווינטער בלייבט די פֿראַגע פֿון קולטיווירן ריכטיק דעם באַדן, אים ברענגען צו אַזאַ מצבֿ, אַז ער זאָל זיך קענען ווידער צעוואַקסן, לטובֿת דער אַשכּנזישער ציוויליזאַציע.

אין אַ צאָל רעפֿעראַטן האָט קלאַר געקלונגען, אַז ווינרייך האָט זיך גע-פֿילט אין אמעריקע ניט אין גאַנצן אין דער היים. אָט ווי ער האָט, למשל, אָפּגעשאַצט אמעריקע אין זען אַרטיקל „וווּ איז היינט דער צענטער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור?“ („פֿאַרווערטס“, דעם 20סטן יאַנואַר 1947):

העכער פֿינף מיליאָן יידן און די גרעסטע צאָל ייִדישע שרעבערס; און צווישן זיי אַ היפשע צאָל מיט גרויסן טאַלאַנט. אָבער עפעס שפירן מיר, אַז ס'איז ניט מיט אַלעמען. ווייל אַ ליטעראַטור מיינט ניט נאָר שרעבערס און אַפֿילו ניט נאָר אָפּגעדרוקטע ביכער. לויט טעראַטור מיינט פּסדודיקער קאָנטאַקט צווישן שרעבער און עולם, אַ פּסדודיקע

ווירקונג פֿון איינעם אויפֿן אנדערן. און דאָ איז דער שוואַכסטער פּונקט פֿון דער ייִדי-שער אמעריקע. די ייִדישע ליטעראַטור, ניטאָ וואָס צו באַהאַלטן, הענגט דאָ אין דער לופֿטן.

ער האָט געבענקט נאָך ווילנע - די שטאַט האָט זיך ביי אים אַסאַציעירט מיטן בעסטן, וואָס די ייִדישע קולטור האָט געהאַט געשאַפֿן. און ער האָט געחלומט וועגן „ווילנעזירן“ דאָס ייִדישע לעבן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן; געגלייבט, אַז די אמעריקאַנער יידן האָבן זיך גע-וואַלדיק גענייטיקט אין זען יוואָק, וואָס ער האָט געזען ווי אַ פֿאַרקערפּערונג פֿון דער ווילנער קולטור-טראַדיציע. דאָס איז, צום באַדויערן, געווען ניט מער ווי אַ חלום, מחמת דאָס אמערי-קאַנער יידנטום האָט ווייניק באַמערקט די דאָזיקע טראַדיציע און איר אינ-סטיטוציאָנעלע פֿאַרקערפּערונג.

אויף מיר האָט געמאַכט אַן אַנזי-דרוק די באַמערקונג פֿון ווינרייכס אַ קרובֿ - דאָכט זיך, אַ פּלימעניצע - וואָס איז געקומען אויף דער קאָנפֿערענץ: „די איינציקע צייט, ווען איך האָב אים געזען אַ רוזיק, ניט אָנגעשטרענגטן, איז געווען, ווען ער איז געזעסן מיט זינע ברידער און זייערע משפּחות און גערעדט מיט זיי אויף דעם היימישן קורלענדישן דייטש.“

אַ ניי בוך פֿון יאָשי היראַסע

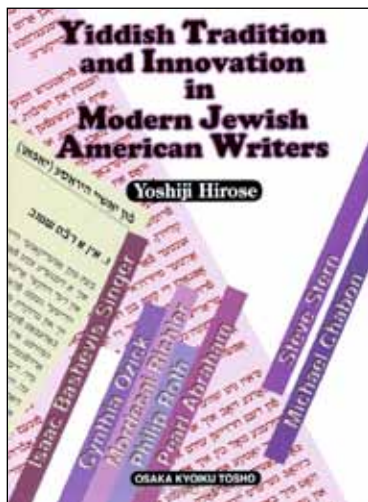
אויך אַרויסגעטראָגן מיט אַ צאָל לעקציעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע. זינע ריזע-נאָטיצן קען מען לייענען אין דעם זשורנאַל „צוקונפֿט“, זען:

<http://www.tsukunft.org/ioshi.html>.

די זעלבע נאָטיצן קען מען איצט לייענען - אויף ייִדיש - אויך אין דעם נײַעם בוך פֿון פּראָפֿעסאָר יאָשי היראַסע, וואָס איז אַרויס אין דער יאַפּאַנישער שטאַט אַסאַקאַ:

Yiddish Tradition and Innovation in Modern Jewish American Writers.

יאָשי היראַסע, וואָס איז אַ פּראָפֿעסאָר אין דעם „נאָטור דאָם סיישין“-אוניווער-סיטעט אין אַקאַיאַמאַ (יאַפּאַן), איז גאַנץ גוט באַקאַנט אין די קרייזן פֿון ליבהאַבער פֿון ייִדיש. שוין לאַנגע יאָרן באַשעפֿטיקט ער זיך מיט דער ייִדישער שפּראַך און ליי-טעראַטור. זינע איבערזעצונגען האָבן באַ-קענט דעם יאַפּאַנישן לייענער מיט יצחק באַשעוויס-זינגערס ווערק. אין יוני-אויגוסט 2008 האָט ער זיך באַטייליקט אין דער ייִדישער זומער-פּראָגראַם אין ניו-יאָרק און

נודניקעס

(סוף פון זייט 3)

אַ מענטשן אַ נודניק? גייט זיך אַ מענטש אויף צוויי פֿיס, מיט אַ נאָז, מיט צוויי אויגן - אַ מענטש, ווי אַלע מענטשן און - אַ נודניק. דער נודניק איז אַלע מאָל אַ נודניק, אַן אונטערשייד פֿון ראַסע און עלטער, געשלעכט און ראַנג, קלאַס, פראָפֿעסיע, רעליגיעזער אָנשויונג, וווקס, קאָליר פֿון האַר. ער האָט ניט קיין באַשטימטע קליידונג, קיין באַשטימטע אוניפֿאָרם און קיין באַשטימטן קול - ער קען זיין אַ באַוואַקסענער און אַ פליכעוואַטער, ברונעט, בלאַנדין, קורץ-

אַרײַנגעפֿאַלן צו אים ווי אַ קרבן, וועט איר שוין פֿון זײַנע הענט ניט אַנטרונען ווערן.

היט זיך איבערהויפט פֿאַר די, וואָס גייען צו אַנז צו: „איך וויל אַנז זאָגן אַ פֿאַר געצײלטע ווערטער“, אָדער: „איך באַדאַרף אַנז אויף בלויו פֿינף געצײלטע סעקונדן“.

און וואָס נאָך ערגער איז, אַז אויב איר דערפֿילט, אַז איר האָט פֿאַר זיך אַ נודניק, איר דערפֿילט, אַז דאָס איז „ער“, און איר זײַט אַרײַנגעפֿאַלן אין זײַנע נעצן - קענט איר ערשט פֿון אים ניט פטור ווערן. ווייל, ווי געזאָגט, די מענטשהייט איז מאַכטלאָז קעגן דער דאָזיקער אָנשיקעניש.

געוואַקסענער, הויך, דיק, דין. ער קען האָבן וועלכע מלאָכה איר ווילט: אַ סטאַליאַר, אַ דאָקטער, אַ טינטמאַכער, אַ מאַטריצירער און אַפֿילו אַ דאַמסקי שניידער.

ער האָט ניט קיין באַשטימטן געביט פֿאַר זײַן נודיערײַ. ער קען אַנז נודיען אויף אַלע געביטן: פֿאַליטיק, וויסנשאַפֿט, ליטעראַטור. ער קען אַנז נודיען פֿון בינע, פֿון טריבונע, פֿון באַלעמע, אין מרחץ און, להבדיל, אין בית־מדרש. ער וועט אַנז כאַפֿן אין גאַס, אין שטוב, אונטערוועגס, אין וואַגאָן, אין טעאַטער, אויף אַ קאַנצערט, אויף אַ מאַסקן־באַל, אין ביוראַ, אין רעסטאָראַציע, אין קאַפֿע, און וווּ ניט? און אויב איר זײַט

אַ מעשה פֿון אַ גאַלדענער פֿעדער

(סוף פון זייט 5)

און אַז די באַבע האָ איז צוגעלאָפֿן צום הויכן באַרג, האָט זי ניט געקענט אַריבערגיין. לאַנג ניט געטראַכט, האָט זי זיך גיך אומגעקערט אַהיים, געכאַפט אַ לאַפֿעטע און איז געלאָפֿן צוריק צום באַרג. איינס־צוויי, זי שאַרט די ערד, ווי שניי, ביז פֿונעם באַרג איז גאַרניט געבליבן. זי יאָגט שוין ווידער. דאָס אַנזערנע פֿיסל טופֿעט, אַזש די ערד ציטערט. דער נאָר זעט שוין דעם טויט פֿאַר די אויגן. „אוי וויי, אוי וויי! וואָס טוט מען איצט?“ זאָגט דאָס פֿערדעלע: „פֿאַרליר ניט דעם קאַפּ פֿאַר דער צײַט. ביז אַהער האָט זי אונדז ניט דעריאָגט, וועט זי אויך ווינטער אונדז ניט כאַפֿן. טו וואָס איך וועל דיר זאָגן: נעם, האַק אַן עטלעכע שניטלעך האַלץ, פֿאַרלייג אַ פֿינער און לאָז די שניטלעך זאָלן זיך אָנברענען אויף הייסע קוילן. דערנאָך נעם די קוילן, שיט זיי אַרײַן אין אַ גריבעלע אין מיטן וועג און לייג אַריבער אַ שמאַל דריקעלע איבערן גריבעלע. ווען די באַבע האָ וועט צוקומען צו דעם אָרט, וועט זי נעמען אַריבערגיין איבערן דריקעלע. אַט דאָ שטעקט די

ער האָט אַנגעשפּאַנט זײַן פֿערדעלע און זיי זײַנען אַנטלאָפֿן אין אַדעס.

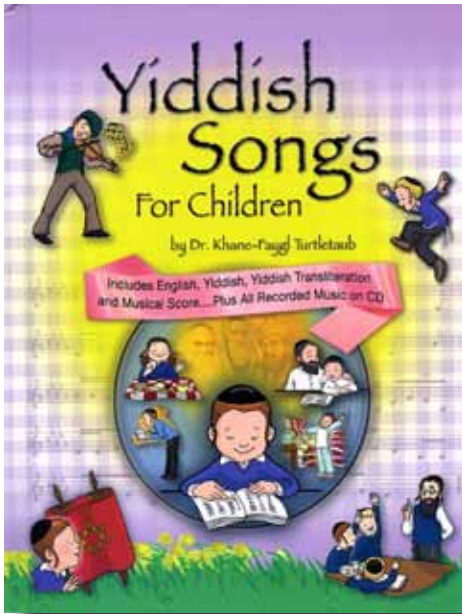
יאַ, שײַנער ניט פֿאַרגעסן. איר ווילט אַוודאי וויסן, וואָס איז געוואָרן מיט דער גאַלדענער פֿעדער? איז אַזוי: אויפֿן וועג קיין אַדעס האָט דער נאָר אַרויסגעשלעפֿט די גאַלדענע פֿעדער און געזאָגט צום פֿערדעלע: „דו האָסט בײַ מיר ערלעך פֿאַרדינט צו טראָגן די גאַלדענע פֿעדער“ - און ער איז שוין גרייט געווען די דאָזיקע פֿעדער אַרײַנצופֿלעכטן דעם פֿערדעלע אין דער געדיכטער גריווע. אָבער דאָס פֿער־דעלע האָט אים אָפּגעשטעלט: „קוק, דו ביסט זיכער, אַז דו טוסט ריכטיק?!“ - „אַוודאי, דו האָסט דאָך אַליין געזאָגט, אַז איך בין שוין קליגער געוואָרן.“ - און ער האָט אַרײַנגעפֿלאַכטן די פֿעדער אין דער סמאַלענער גריווע.

אין דער זעלבער רגע, האָט דער נאָר דערפֿילט, ווי דאָס פֿערדעלע איז אויפֿגעשפרונגען, ער איז אַראָפּגעפֿאַלן אויף דער ערד און, ווען ער האָט זיך אויפֿגעהויבן, איז פֿאַר אים שוין גע־שטאַנען אַ יונג, שייַן מיידל, מיט אַ שוואַרצן צאַפּ איבערן אַקסל. און אין דעם צאַפּ, ווי אַ שטיק זון־שטראַל, האָט געשיינט די גאַלדענע פֿעדער.

גאַנצע חכמה - דאָס דריקעלע וועט ניט אויסהאַלטן איר שווערן אַנזערנעם פֿוס, זיך צעברעכן און די בייזע מכשפֿה וועט אַרײַנפֿאַלן אינעם גריבעלע מיט הייסע קוילן.

און אַזוי איז עס טאַקע געשען: צוגעלאָפֿן צום גריבעלע מיט הייסע קוילן, האָט די באַבע האַ גענומען אַריבערגיין איבערן דריקעלע. פֿונקט אין מיטן האָט דאָס דריקעלע אַ טראַסק געטאַן און זיך צעבראַכן אויף צוויי טיילן. די אַלטע באַבע האַ האָט זיך לאַנג ניט געמוטשעט. איינס־צוויי, און ס'איז פֿון איר געוואָרן אַ בערגעלע אַש. נאָר דאָס אַנזערנע פֿיסל איז געבליבן שטעקן, ווי אַ פֿאַרלוירענע קאַטשערע. נו, אַזוי ווי זיי זײַנען פטור געוואָרן פֿון דער באַבע האַ, האָבן זיי זיך פֿאַר־קערעוועט און געפֿאַרן אַהיים. געקומען אַהיים, האָבן די ברידער דערזען זײַן שייַן פֿערדעלע און אים מקנא געווען. בײַ נאַכט זאָגט דער נאָר צום פֿער־דעלע: „עפעס געפֿעלט מיר ניט ווי די ברידער האָבן אויף דיר געקוקט. בעסער אויסמײַדן די צרה פֿון פֿרײַער!“

דערשינען אַ נײַ קינדער־בוך

ד"ר חנה־פייגל טערטלטויב, אַ פֿרומע ייִדיש־לערערין, האָט לעצטנס אַרויס־געגעבן אַ בוך, מיט אַ קאָמפּאָקטל פֿון ייִדישע קינדער־לידער. זי האָט די לידער אַליין אָנגעשריבן מיט יאָרן צוריק פֿאַר אירע אייגענע קינדער, מיט וועלכע זי האָט גערעדט ייִדיש. היינט זינען די קינדער שוין אין די דרייסיקער.

אַבער ערשט איצט איז געקומען די צייט, אַז חנה־פייגלס לידער זאָלן אַרויספֿליען פֿון איר שטוב צו דער גאַרער וועלט. חוץ דעם קאָמפּאָקטל, ווערן די לידער באַגלייט מיט נאָטן, ווי אויך טראַנסקריבירט און איבערגעזעצט אויף ענגליש.

מיר לייגן אַנך פֿאַר צוויי מוסטערן פֿון חנה־פייגל טערטלטויבס בוך „ייִדיש־לידער פֿאַר קינדער“; בייגעלייגט זינען קורצע מוזיקאַלישע אויסצוגן פֿון דעם קאָמפּאָקטל.

ײִדיש

ס'איז שוין ווען די מאַמע רעדט ייִדיש.
ס'איז שוין ווען דער טאַטע רעדט ייִדיש.
ס'איז שוין ווען די מומע רעדט ייִדיש.
ייִדיש זאָל מען רעדן אין דער היים.

ס'איז שוין ווען דער זיידע רעדט ייִדיש.
ס'איז שוין ווען די באַבע רעדט ייִדיש.
ס'איז שוין ווען די שוועסטער רעדט ייִדיש.
ייִדיש זאָל מען רעדן אין דער היים.

רעפֿרען:

ייִדיש סאַראַ שפּראַך.
ס'איז אַזוי געשמאַק.
ס'איז דאָך מלאַ־חן,
ייִדיש, ייִדיש, ייִדיש.
ייִדיש, ייִדיש, ייִדיש.
ייִדיש זאָל מען רעדן אין דער היים.

ס'איז שוין ווען דער פֿעטער רעדט ייִדיש.
ס'איז שוין ווען דער ברודער רעדט ייִדיש.
ס'איז שוין ווען אַלע רעדן ייִדיש.
ייִדיש זאָל מען רעדן אין דער היים.

וואָס מ'טו

ווען בייִלע די בעקערקע.
קנייט איר טייגל, קנייט זי מיטן גאַנצן האַרץ.

ווען טובֿיה דער טינטמאַכער
מאַכט זיין טינט,
מאַכט ער שוואַרץ - איז שוואַרץ.

רעפֿרען:

וואָס מע טוט
דאַרף מען טאָן גוט.
אַז נישט, ווי אויף צו להכעיס,
טויג עס אויף כּפרות.

ווען מענדל מלמד לערנט אין חדר,
איז זיין קלאַס דער בעסטער.

ווען גרשון, אַ גוט יינגל,

זעצט זיך צום טיש

וואָס מע גיט אים עסט ער.

רעפֿרען:

ווען משה דער מוזיקאַנט

שפּילט זיין פֿידל,

טראַכט ער נישט פֿון לאַטקעס.

ער טראַכט וועגן די נאָטן אין דער מוזיק

און ווי דער סמיטשיק מאַכט עס.

רעפֿרען:

ווען מע שטעלט זיך דאַוונען

און ווען מע מאַכט אַ ברכה,

דאַרף מען מאַכן מיט כּוונה.

אויב נישט, טויג עס אויף אַ כּפרות.

רעפֿרען:

